

Justitiekottets betänkande

1981/82: 45

om vidgade möjligheter att avgöra brottmål i den tilltalades utevaro
(prop. 1981/82: 105 jämte motioner)

Propositionen m. m.

I proposition 1981/82: 105 har regeringen (justitiedepartementet) efter hörande av lagrådet föreslagit riksdagen att anta ett i propositionen framlagt förslag till lag om ändring i rättegångsbalken.

Rörande propositionens huvudsakliga innehåll hänvisar utskottet till vad som anförs i det följande under rubriken Utskottet på s. 4.

I samband med propositionen behandlar utskottet de med anledning av propositionen väckta motionerna 1981/82: 2187 av Inger Lindquist (m) och Gunnar Biörck i Värmdö (m) och 1981/82: 2188 av Lars Werner m. fl. (vpk). Motionsyrkandena redovisas på s. 4.

Det vid propositionen fogade lagförslaget har följande lydelse.

Förslag till

Lag om ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs att 45 kap. 15 § och 46 kap. 15 § rättegångsbalken skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Förelaggen lydelse

45 kap.
15 §¹

Till huvudförhandlingen skall åklagaren kallas. Biträder målsäganden åtalet eller för han eljest talan jämte åklagaren eller skall han höras i anledning av åklagarens talan, skall ock målsäganden kallas. Skall målsäganden infinna sig personligen, förelägge rätten honom vite.

Den tilltalade skall kallas till huvudförhandlingen i stämningen eller genom särskild kallelse. Erfordras att han inställer sig personligen eller att han eljest kommer tillstådes, förelägge rätten honom vite. Förekommer anledning, att den tilltalade ej skulle iakttaga sådant föreläggande, må förordnas att han skall hämtas till rätten. Meddelas ej föreläggande eller förordnande som nu sagts, skall den tilltalade erinras om att målet kan komma att avgöras utan hinder av hans utevaro. Om inställande av tilltalad, som är anhållen eller häktad, förordne rätten.

Den tilltalade skall kallas till huvudförhandlingen i stämningen eller genom särskild kallelse. Skall han infinna sig personligen eller krävs det att han på annat sätt är närvarande, skall rätten förelägga honom vite. Om det finns anledning att anta att den tilltalade inte skulle iaktta ett sådant föreläggande, får rätten förordna att han skall hämtas till huvudförhandlingen. Kan målet enligt 46 kap. 15 § komma att avgöras trots att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit, skall han i kallelsen erinras om detta. Rätten förordnar om inställandet av den som är anhållen eller häktad.

Om kallande av vittne och sakkunnig gälle vad i 36 och 40 kap. är stadgat.

46 kap.
15 §²

Uteblir den tilltalade från rättegångstillfälle för huvudförhandling eller kommer han tillstådes genom ombud, då föreläggande meddelats honom att infinna sig personligen, skall rätten förelägga nytt vite eller förordna, att han skall hämtas till rätten antingen omedelbart eller till senare dag.

Uteblir den tilltalade från rättegångstillfälle för huvudförhandling eller inställer han sig genom ombud då han har förelagts att infinna sig personligen, skall rätten förelägga nytt vite eller förordna, att han skall hämtas till rätten antingen omedelbart eller till senare dag.

¹ Senaste lydelse 1976:1137.

² Senaste lydelse 1964:166.

Nuvarande lydelse

Förekommer ej anledning att ådöma annan brottspåföljd än böter, må, om saken finnes kunna nöjaktigt utredas, målet avgöras utan hinder av att den tilltalade kommit tillstådes allenast genom ombud eller uteblivit.

Har den tilltalade avvikit, sedan stämning delgivits honom, och finnes saken kunna nöjaktigt utredas, må ock målet avgöras utan hinder av att den tilltalade uteblivit, även om kallelse ej delgivits honom.

Föreslagen lydelse

Kan saken utredas tillfredsställande, får målet avgöras trots att den tilltalade har inställt sig endast genom ombud eller har uteblivit, om

1. det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst tre månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening, eller

2. den tilltalade, sedan stämning har delgetts honom, har avvikit eller håller sig undan på sådant sätt att han inte kan hämtas till huvudförhandlingen.

I fall som avses i andra stycket 1 får fängelse ådömas endast om den tilltalade tidigare har uteblivit från ett rättegångstillfälle för huvudförhandling i målet eller då har inställt sig endast genom ombud. Har åtalet efter det tidigare rättegångstillfället utvidgats till att avse ytterligare gärning, får fängelse ådömas endast om anledning fanns att döma till fängelse för de gärningar som åtalet avsåg innan det utvidgades.

Med de påföljder som anges i andra stycket 1 skall likställas förordnande enligt 34 kap. 1 § första stycket 1 brottsbalken. Detta gäller dock inte, om i samband med förordnandet villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff skall förklaras förverkad i fråga om en strafftid som överstiger tre månader.

I fall som avses i andra stycket 2 får målet avgöras även om den tilltalade inte har delgetts kallelse till förhandlingen.

Rättegångsfrågor får avgöras trots att den tilltalade har uteblivit.

Rättegångsfråga må avgöras utan hinder av den tilltalades utelämnande.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1982.

Motionerna

I motion 1981/82: 2187 av Inger Lindquist (m) och Gunnar Biörck i Värmdö (m) hemställs att riksdagen avslår proposition 1981/82: 105.

I motion 1981/82: 2188 av Lars Werner m. fl. (vpk) hemställs att riksdagen beslutar att avslå proposition 1981/82: 105.

Utskottet

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen föreslås att tingsrätterna genom ändringar i rättegångsbalken får större möjligheter att avgöra brottmål i den tilltalades utevaro. F. n. kan tingsrätterna döma till böter trots att den tilltalade inte har inställt sig till huvudförhandlingen. Enligt förslaget skall tingsrätterna i den tilltalades utevaro även kunna döma till villkorlig dom, skyddstillsyn eller fängelse i högst tre månader.

I propositionen föreslås också en jämkning av regeln om avgörande av mål när den tilltalade har avvikit.

Den nya lagstiftningen föreslås träda i kraft den 1 juli 1982.

Inledning

Rättegångsutredningen (Ju 1977:06) har till uppgift att se över rättegångsförfarandet vid allmän domstol. Översynen syftar till att göra förfarandet mera flexibelt och såvitt möjligt snabbare, enklare och billigare utan att befogade rättssäkerhetskrav sänts åt sidan. I en särskild promemoria (PM 1981-01-30) har utredningen föreslagit att tingsrätterna får ökade möjligheter att avgöra mål i den tilltalades utevaro. Promemorian har remissbehandlats. Förslaget i propositionen bygger på promemorian och vad som har kommit fram under remissbehandlingen.

Allmänt

Regeringen motiverar förslaget med samhällsekonomiska skäl och med att det från utredningssynpunkt är angeläget att huvudförhandlingen hålls och målet avgörs i så nära anslutning till brottet som möjligt. I de båda motionerna tas besparingseffekten av förslaget upp, och i motion 2187 pekas på att rättegångsutredningen har framhållit att resultatet av undersökningar som har gjorts tyder på att problemen med gällande ordning kanske inte är så stora som de på sina håll uppfattas.

Enligt de undersökningar som motionärerna avser inställdes uppskattningsvis 3 600 huvudförhandlingar år 1977 på grund av att den tilltalade inte hade inställt sig. Utskottet anser att det antal huvudförhandlingar som måste ställas in på grund av att den tilltalade inte inställt sig är oacceptabelt stort och att det – både av samhällsekonomiska skäl och av utredningsskäl – är nödvändigt att man försöker få till stånd en ändring. Utskottet, som

tidigare påtalat problemet (se JuU 1980/81: 28 s. 3 f med hänvisningar), vill också framhålla att det bl. a. från rättssäkerhetssynpunkt och av kriminalpolitiska skäl är viktigt att tiden mellan brottet och domen blir kort.

Mot bakgrund av vad som nu har sagts anser utskottet att det är tillfredsställande att överväganden skett för att hitta lösningar på problemet. När det gäller vilka lösningar som bör väljas vill utskottet slå fast att de inte får innebära regleringar som går ut över intresset av att rättssäkerheten upprätthålls. Detta måste enligt utskottets mening vara utgångspunkt för prövningen av det förslag som regeringen har lagt fram.

Förprövning

Förslaget innebär att domstolarna måste göra en viss prövning av både skuldfrågan och påföljdsfrågan före huvudförhandlingen. I motionerna kritiserar denna konsekvens av förslaget.

Utskottet har förståelse för den kritiken. Att domstolen gör en förprövning kan otvivelaktigt i vissa fall innebära risker för omedvetna bindningar som kan påverka bedömningen av vad som förekommer vid huvudförhandlingen och inverka på den slutliga utgången av målet. Det strider också mot principen att domstolen så långt det är möjligt bör kunna följa bevisupptagningen vid huvudförhandlingen utan bundenhet till tidigare upplysningar om den tilltalade.

Utskottet vill emellertid framhålla att förslaget i detta avseende inte innebär något principiellt nytt. En ordning med en viss förprövning tillämpas ju redan när det är fråga om att döma till böter i den tilltalades uttalande. Med nuvarande ordning är det också ofrånkomligt att domaren gör en viss bedömning av varje mål före huvudförhandlingen för att kunna ta ställning till olika handläggningsfrågor och frågor om inhämtande av personutredning. Utskottet har den uppfattningen att domarna är väl medvetna om vilka risker det kan medföra att göra den förprövning som redan nu måste ske och att de således noga undviker att i samband därmed binda sig i förhand. Enligt utskottets mening finns det mot bakgrund av vad som nu har sagts inte fog för att befara att förslaget skall leda till en minskad rättssäkerhet i detta avseende. Utskottet vill dock i enlighet med vad departementschefen anför framhålla att det är viktigt att förprövningen inte blir så omfattande att det uppkommer risk för att bedömningen vid själva huvudförhandlingen påverkas; det får således inte bli fråga om annat än en summarisk och okomplicerad förhandsprövning. I de fall det efter en enkel förhandsbedömning visar sig tveksamt om huvudförhandlingen bör genomföras får således enligt utskottets mening – som f. n. – förutsättas att domstolen beslutar att ställa in huvudförhandlingen i stället för att fördjupa prövningen.

Tillfredsställande utredning i skuldfrågan

Som en förutsättning för att målet skall få avgöras trots att den tilltalade inte har inställt sig personligen gäller enligt den föreslagna lagtexten att saken kan utredas tillfredsställande. Detta innebär, på samma sätt som enligt gällande rätt, att en förhandling aldrig får hållas och målet avgöras i den tilltalades utevaro, om utredningen i ansvarsfrågan inte ger tillräckligt underlag för en från rättssäkerhetssynpunkt godtagbar dom. Endast om utredningen är entydig kan det således, enligt vad departementschefen anför, komma i fråga att avgöra målet trots utevaron.

Genom det krav som således har ställts upp när det gäller utredning i ansvarsfrågan anser utskottet att det är väl sörjt för att domstolarna inte gör någon oriktig bedömning av det skälet att den tilltalade inte har inställt sig till rättegången. Utskottet vill dock tillägga att utredningen sällan torde vara så entydig som lagförslaget kan anses kräva annat än då den tilltalade har erkänt gärningen och erkännandet stöds av övrig utredning i målet. När den tilltalade inte har erkänt gärningen är enligt utskottets mening utrymmet för att döma i den tilltalades utevaro mycket begränsat.

Som exempel på fall där det kan bli aktuellt att tillämpa de föreslagna reglerna när den tilltalade inte har erkänt gärningen nämner departementschefen rattfyllerimål där resultaten av blodanalysen ger klart besked och utredningen i övrigt inte talar emot den tilltalades skuld. Utskottet vill inte utesluta att utredningen i sådana fall kan vara så entydig att det inte råder någon tvekan om hur ansvarsfrågan skall bedömas, men enligt utskottet bör några särskilda måltyper eller situationer inte pekas ut av lagstiftaren. I kravet på att saken skall vara tillfredsställande utredd ligger givetvis också att utredningen om den tilltalades personliga förhållanden är tillräcklig för att påföljdsfrågan skall kunna bedömas. Utskottet återkommer till denna fråga i det följande.

Vilka påföljder bör få dömas ut i den tilltalades utevaro?

Förslaget innebär att tingsrätterna skall kunna döma till – förutom såsom f. n. böter – villkorlig dom, skyddstillsyn eller fängelse i högst tre månader trots att den tilltalade har uteblivit. Vidare får kombinationer av dessa påföljder dömas ut. Dessutom får domstolen med stöd av 34 kap. 1 § första stycket brottsbalken förordna att en tidigare ådömd påföljd jämväl skall avse ett nytt brott. Sådant förordnande får dock inte meddelas om villkorligt medgiven frihet från fängelsestraff skall förklaras förverkad till en tid som överstiger tre månader. För att fängelse skall få utdömas krävs att den tilltalade tidigare har uteblivit från ett rättegångstillfälle för huvudförhandling i målet.

Påföljden villkorlig dom är av mindre ingripande slag, och i ett stort antal fall torde det på ett tidigt stadium stå klart för domstolen att påföljden – vid fällande dom – blir villkorlig dom. Detta gäller i stort även i fråga om skyddstillsyn, låt vara att den påföljden är mera ingripande än villkorlig

dom. Verkningarna av en villkorlig dom eller dom på skyddstillsyn som gäller brottslighet som i sig förskyller ett långvarigt fängelsestraff kan visserligen bli allvarligare än som kunnat förutses vid domstillfället. En sådan dom kan nämligen undanröjas vid senare brottslighet och då komma att ersättas av fängelse. Vad nu sagts behöver enligt utskottets mening inte inge några betänkligheter eftersom det enligt förslaget krävs att utredningen entydigt visar att den tilltalade är skyldig. När det gäller påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn hyser utskottet mot denna bakgrund ingen tvekan om det är lämpligt att domstolarna – i det fall tillräcklig personutredning finns – får möjlighet att i vissa fall avgöra mål i den tilltalades utevaro.

När det gäller möjligheten att döma ut fängelse i den tilltalades utevaro delar utskottet departementschefens uppfattning att en större restriktivitet är befogad. Denna uppfattning har kommit till uttryck i kravet på att den tilltalade skall ha uteblivit från ett tidigare rättegångstillfälle för att fängelse skall få utdömas och i den föreslagna regeln att längre fängelsestraff än tre månader inte skall få dömas ut om den tilltalade inte har inställt sig.

Med hänsyn till de begränsningar av möjligheten att döma ut fängelse i den tilltalades utevaro som således föreslås anser utskottet att rimliga rättssäkerhetskrav är uppfyllda.

De överväganden utskottet nu har redovisat leder utskottet till uppfattningen att förslaget i propositionen uppfyller rimliga rättssäkerhetskrav och är väl ägnat att bidra till att antalet huvudförhandlingar som måste ställas in nedbringas. Utskottet godtar således förslaget i princip och anser att motionerna bör avslås.

Personutredning

Som tidigare har sagts får mål inte avgöras i den tilltalades utevaro om det inte finns utredning om den tilltalades personliga förhållanden som är tillräcklig för att påföljdsfrågan skall kunna bedömas. I vissa fall, särskilt när det är fråga om villkorlig dom, torde domstolarnas information om den tilltalades personliga förhållanden tillgodoses genom registerutdrag och genom vad som har kommit fram under förundersökningen. I andra fall behövs mer ingående utredning, t. ex. personundersökning. Detta gäller naturligtvis särskilt i fråga om de mera ingripande påföljderna skyddstillsyn eller fängelse. I vissa fall torde det inte gå att få tillfredsställande kunskap om den tilltalades personliga förhållanden utan att han personligen inställer sig inför domstolen. Behovet av personlig kontakt med den tilltalade är givetvis mest aktuellt när det kan komma i fråga att i stället för fängelse döma till villkorlig dom eller skyddstillsyn för allvarligare brott. I sådana situationer torde som departementschefen anför i flertalet fall avsaknaden av personlig kontakt göra påföljdsfrågan så tveksam att målet inte kan avgöras i den tilltalades utevaro.

Enligt utskottets mening måste det överlåtas till domstolarna att i varje

enskilt fall ta ställning till vilken personutredning som behövs för att få ett tillräckligt underlag för bedömning av påföljdsfrågan. Utskottet vill dock framhålla att det ligger i sakens natur att fängelse i frånvarofall inte annat än undantagsvis bör utdömas utan att personundersökning har gjorts.

Övrigt

Utskottet vill framhålla att huvudprincipen även framdeles måste vara att den tilltalade skall vara närvarande vid rättegången. Den ordning som utskottet här har anslutit sig till skall, som följer av vad som tidigare har sagts, tillämpas endast undantagsvis. Mot denna bakgrund anser utskottet att det också är angeläget att mera effektiva medel att förmå den tilltalade att inställa sig till rättegången övervägs. I detta avseende bör rättegångsutredningens arbete när det gäller bl. a. vites- och hämningsinstituten kunna innefatta värdefulla uppslag.

Utskottet anser att det är angeläget att tillämpningen av den nya lagstiftningen följs noga, och enligt utskottets mening bör erfarenheterna redovisas för riksdagen, t. ex. i en kommande budgetproposition. Av intresse är bl. a. hur stora effekterna har blivit när det gäller antalet inställda huvudförhandlingar, vilka påföljder som döms ut med tillämpning av den nya lagstiftningen och i vilken utsträckning utevarodomarna överklagas och ändras i högre instans.

Om erfarenheterna av tillämpningen av den nya lagstiftningen visar att författningsändringar påkallas, bör regeringen ta initiativ härtill. Vid överväganden i detta hänseende kommer givetvis rättegångsutredningens arbete att vara av intresse.

Utskottet vill också framhålla att frågan om domstolarnas handläggning av brottmål har ett samband med det straffrättsliga sanktionssystemet. Den skall alltså inte ses som ett isolerat processrättsligt spörsmål. Enligt utskottets mening är det således, som utskottet ovan antytt, ur ett vidare kriminalpolitiskt perspektiv viktigt att straffsanktionen följer så snabbt som möjligt efter brottet; därigenom upprätthålls sambandet mellan brott och straff. Även från straffrättslig synpunkt kan den nya ordningen således anses välmotiverad. Å andra sidan bör man inte bortse från att redan själva rättegången kan ses som ett slags sanktion och att det därför från kriminalpolitisk synpunkt kan vara av värde att den genomförs på traditionellt sätt. Inte heller bör det uteslutas att själva rättegången kan ha en viss allmänpreventiv funktion (se BRÅ Rapport 1977:7 Nytt straffsystem s. 425 f). Straffrättsliga överväganden kan således tala även mot att utvidga möjligheterna att avgöra mål i den tilltalades utevaro.

Enligt utskottets mening kan det mot bakgrund av vad som nu har sagts vara av värde att man vid de fortsatta överväganden som kan bli aktuella när det gäller frågan om avgörande av mål i den tilltalades utevaro även analyserar frågan i ett vidare kriminalpolitiskt perspektiv.

I övrigt föranleder propositionen eller motionerna inget uttalande av utskottet.

Utskottets hemställan

Utskottet hemställer

att riksdagen med avslag på motionerna 1981/82:2187 och 1981/82:2188 antar det genom proposition 1981/82:105 framlagda förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken.

Stockholm den 20 april 1982

På justitieutskottets vägnar

BERTIL LIDGARD

Närvarande: Bertil Lidgard (m), Lisa Mattson (s), Åke Polstam (c), Eric Jönsson (s), Hans Petersson i Röstånga (fp), Arne Nygren (s), Björn Körlof (m), Lilly Bergander (s), Gunilla André (c), Hans Pettersson i Helsingborg (s), Göte Jonsson (m), Ella Johnsson (c), Karl-Gustaf Mathsson (s) och Bonnie Bernström (fp).

